

Vondrák, Václav

Fr. Palacký

In: Vondrák, Václav. *Vývoj současného spisovného českého jazyka*. Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1926, pp. [63]-71

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118644>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI.

Fr. Palacký.

58. Vedle Jungmanna zasáhl nejmocněji do vývoje českého spisovného jazyka Fr. Palacký. Především jako redaktor Časopisu musejního (od r. 1827). Jeho úloha nebyla tu arcí lehká. Ve sporu o spisovný jazyk mezi „staromilci“, kteří chtěli přestat na jazyce a pravopise bratrském, veleslavinském a všech následujících spisovatelů s počátku stol. XVII., a „novomilci“, kteří psali jazykem plným smělých novot, chybně tvořených slov málokomu jasných, hleděl zaujmouti zprostředkující stanovisko. Tiskl Musejník pravopisem Dobrovského, brzy též latinskými písmeny (m. švabachem). Na konci ročníku vroucími slovy vyzýval všechny Čechy, aby již nechali toho přebušování jazyka veršem i prosou: „aby... nechajíce již dalšího mateřčiny své veršem i prosou přebušování, navrátili se, pokud věk náš dopouští, ku prostotě a k jemnosti ctihodných předkův svých“. Spisovná řeč má se podle něho opíratí o pevný základ mluvy předků, ale nelze prý na ni ustrnouti, poněvadž se také jazyk mění tím, že stará slova mizejí nebo nabývají nového významu. Nové pojmy si žádají také nových názvů. Palacký dosáhl také toho, že při „Společnosti českého musea“ byla založena r. 1830 instituce — Maticе česká — pro vědecké vzdělávání české řeči literatury, jež se měla starati o ustálení spisovné mluvy, o utvoření jednotného názvosloví vědeckého a o potlačení zhoubného neologismu a purismu. Tak se splnila — aspoň zčásti — dávná tužba Palackého, aby byly spisovány a vydávány české knihy, které by správným a obecně srozumitelným slohem byly přístupny nejširším kruhům čtenářským.

Zvláště jako redaktoru Musejníka bylo mu zakoušeti mnoho nepříjemností. Palkovič a J. Nejedlý hleděli mu co nejvíce ztrpčovati

život. Jisté chvilkové nevražení bylo lze pozorovati dokonce také u Jungmanna a Čelakovského. Palacký se však tím nedal zmásti, vytrval a za 10 let pak mohl v Předmluvě k X. ročníku Časopisu českého musea (1837) mluvit o plném úspěchu: získal si na 70 pomocníků (mezi nimi přední učence). Jejich příspěvky neotiskoval tak, jak ho došly, nýbrž je opravoval a předělával tak, aby jejich jazyk byl nejen správný, nýbrž i jasný¹. Tak vybojoval spisovnému jazyku jednotnost, pevnost, postaral se o jeho rozšíření a oblibu, a to, jak sám praví, tím, že důsledně a vytrvale kráčel střední cestou. Přijímal, co bylo správné, od obou stran, ale vyhýbal se jejich chybám. Jazyk zakládající se na bibli Kralické dovedl Palacký uvésti v takový soulad s požadavky novější doby, že zejména střední vrstvy inteligentní mohly s radostí sáhnouti po české knize nebo českém časopise².

59. Poněvadž Palacký dbal neustále o to, aby český jazyk spisovný zůstal jednotný a neporušený, musil velmi brzy jako jeho nejvyšší strážce vystoupiti na jeho obranu.

Byly to především snahy Slováků, které chtěly povznést vlastní dialekt na jazyk spisovný nebo aspoň češtinu přiblížiti slovenskému lidu. Tento druhý důvod přiměl, jak jsme viděli, Kollára k tomu, že v 3. vydání své *Slávy dcery* zavedl vokalisaci *ĵ, ŕ* a psal na př. *mlučte* m. *mlčte*, *serdce* m. *srdce*, *najperv* atd.³. Palacký, nemálo tím poděšen, zapřisahal ho ještě před tiskem v dopise ze dne 17. listopadu r. 1829, aby toho zanechal. Na konci dopisu ho důrazně upozorňuje na to, že se dnes již všichni spisovatelé vystříhají všeho, co by naše čtenářstvo mohlo urážeti, mimo Hanku, Lindu a Svobodu. Kollár však neposlechl, a proto mu psal v téže věci ještě Jungmann (dne 1. září r. 1832). I Presl byl požádán, aby s ním jednal osobně.

60. Zatím se však zmatek rozšířil i na Moravu. Trojice

¹ Články vycházející v Kroku byly často pro své neologismy nejasné.

² Srov. Fr. Bílý: „Palacký a spisovný jazyk český“ v Památku na oslavu stých narozenin Františka Palackého 1898, 696—712.

³ Skoro současně, vrátiv se z Itálie po šestiletém pobytu, chtěl M. Zd. Polák vlivem italské přispěti k libozvučnosti jazyka českého tímž způsobem. Chtěl dokonce zaváděti i nová slova (dopis Jungmannův Markovi dne 26. února r. 1828).

v Brně usedlých Čechů oblíbila si moravská nářečí pro jejich nepřehlasované samohlásky, a to Vinc. Ziak (Žák), Frant. Dobromysl Trnka a Fr. Cyr. Kampelík. Poněvadž slyšeli stesky Němců do tvrdosti české řeči a poněvadž viděli, jak na Slovensku vzniká nová spisovná řeč, zvláště v epopějích Jana Hollého¹, domnívali se, že by bylo možno staviti obojí zlo tím, když by spisovný jazyk učinil některé ústupky živým nářečím československým, a to nejen po stránce materiální, nýbrž i v deklinaci a časování. Nejprve vystoupil Ziak. Neopíral se o žádný živý dialekt, nýbrž postupoval úplně podle své libovůle. Jemu byla ideálem právě libozvučné řeči italština, kterou výborně znal. O čem teoreticky horoval, to prakticky prováděl v překladě „Osvo-boděného Jerusalema“ od Torquata Tassa. Měl také svůj vlastní pravopis. Od něho i Fr. Sušil přejal zálibu v neobvyklých slovech z dialektů nebo z jiných slovanských jazyků, jak sám praví ve vzpomínkách na Ziaka. Jemu také již od r. 1821 dával Sušil prohlížeti své básnické práce.

S Ziakem souhlasil Trnka v tom, že přehlasované *e* nahradil původním *a* (*duša, písařa* atd.), *i* původním *u* (*czuota, cuzi* atd. . .). I on vokalisoval *l* a *r* (*jaderný*) atd. Šel však dále než Ziak: odstranil *ů* a psal místo něho *ó* (*kóň*. . .); v 3. os. mn. přít. času zavedl *prosejí* (ale též *prosió, prosiá*); v lok. mn. m. *-ech* a *-ích* zavedl *-ách* a pod. Některé jeho pravopisné novoty byly později obecně přijaty (na př. *jí* m. *gj*, *ou* m. *au*). Kampelík² se shodoval s Trnkou. Po prvé počal Trnka novotařiti — ač docela skrovně — r. 1829 v knize „Übersicht der böhm. Declinationen und Conjugationen“; pak v „Knize cvičné jazyka slovanského v Čechách, v Moravě a v uherském Slovácku“ a ve „Sbírcce českých dobro-i vlastnomluvů s poznamenáním obyčejných chybomluvů“ r. 1830. Této knihy již si Palacký všiml krátkým posudkem v Musejníku, ale nevyslovil se o těchto mírných novotách. Za rok vydal Trnka „Pořekadla (přísloviá) Slovákův moravsko-uherských“ („svými

¹ Michal Godra žádal mimo jiné, aby se psalo: *naša, -u; -ou*; pak *narozenje* (m. *-í*), *-ja, -ju, vidja, daj, volaj* atd., a to v Zoře, almanachu na r. 1835, 282—284 (srov. Hattala, Brus 121).

² O Ziakovi a Kampelíkovi srov. také v Hattalově Brusu 122.

útratami a čtenami J. G. Trasslera“). Tu si již Trnka povážlivě zanovotařil; proti tomuto počínání vystoupil rázně Palacký (ČČM. 1831). To ovšem rozhořčilo Trnku, že hned téhož roku napsal a vydal hrubou odpověď s názvem: „O českém jazyku spisovném.“ Na ni odpověděl Palacký v ČČM. 1832 velmi obsírnou statí. Zdůrazňuje tu, že již několik století máme ustálený jazyk spisovný, jež uznávali nejen všichni povolání činitelé, nýbrž i zemská vláda. Nemáme proto příčiny zaváděti nějaký jiný. Nenapadne na př. žádnému Italovi, Španělovi, Němci býti proti své řeči spisovné proto, že se ve spisovný jazyk nevyvinul jeho domácí dialekt. Proto i u nás třeba pokládati buď za nevědomost nebo svéhlavost, brojí-li někdo proti spisovné češtině jen proto, že není původu moravského nebo slovenského. Ovšem i spisovná řeč se mění: stará slova mizejí, nová vznikají, ale po stránce tvarové jazyk ustrnuje v podobě, jakou měl v jisté době; pro češtinu je to stav v XVI. stol. Moravané a Slováci by nemohli vytýkati Čechům neústupnost, protože i oni musili činiti stejné ústupky spisovné řeči jako Moravané a Slováci. Jejich *von, mlíko, dobrej, dobrýho* a podobné tvary byly by ve spisovné mluvě právě tak nesprávné jako moravs. a slovens. *naša, ulica* atpod. Ostatně vzor spisovné mluvy, bible Kralická¹, jest dílo moravské, a brojí-li Trnka a Ziak proti spisovné češtině, vyhlašují tím staré Moravany za nerozumné a hloupé a jen sebe za moudré².

Na tuto repliku Trnka již neodpověděl; byl úplně odbyt. K tomu přispěl zčásti také A. V. Šembera. Podle osobních dojmů z pobytu brněnského a podle nesprávných informací napsal svému příteli Josefu Jaroslavu Langrovi do Prahy dopis, kde vytýkal Moravanům separatistické snahy a prohlásil je všechny za Trnkovce. Langer otiskl tento dopis skoro celý v „Čechoslavu“ (sv. V, 1831), jež redigoval. Moravští vlastenci těžce nesli tyto výtky a rozhořčeně odmítali spojenectví s Trnkou a Ziakem. Tak byly na Moravě tyto separatistické snahy potlačeny.

¹ Jako syn evangelické rodiny četl Palacký již v dětství bibli Kralickou.

² Tato znamenitá slova Palackého, jimiž se tu a v následujících člancích obrací proti separatistickým snahám jazykovým, měli by si všichni Slované, u nichž se podobné snahy také objevují, a to nikoli zřídka, důkladně vštípití v paměť.

61. Hůře však bylo na Slovensku. Věčně nespokojený Palkovič vydal r. 1834 zase jeden (třetí) svazek Tatranky. Zde ostře vystoupil proti novotářům v Čechách, zvláště pak proti těm, kdo nechtěli zůstat při starém pravopise, totiž proti Jungmannovi a Palackému. Na to odpověděl Palacký v ČČM. r. 1834. Kdežto proti Trnkovi a Ziakovi musil hájiti základu spisovného jazyka, mluvy bratrské, bylo třeba proti Palkovičovi obhajovati právo dalšího vývoje a zdokonalování spisovného jazyka. Práví, že v nové literatuře české není ani jedné knihy vědecké bez takových novot a že nemůže jinak ani býti. Ať prý pánové jazykem Komenského píší na př. o chemii, geologii atd., nebo ať jen přeloží Balbiho zeměpis jazykem Bratří, pak prý se i on a jeho přátelé rádi budou od nich učit. Tak se oba poslední články Palackého o českém spisovném jazyce doplňují v jednotné pojetí: zásady konservativní jsou tu sloučeny se zásadami pokroku v harmonický celek.

Mezitím zastoupil Palacký na krátko Jungmanna, jenž jako „Lovec“ v Kroku r. 1823 a 1827 stíhal různé kazimlvy a germanismy. Bylo vysloveno přání, aby tyto stále se vyskytující jazykové chyby byly vytykány. Poněvadž to nechtěl vzít na sebe Jungmann, zkusil to Palacký, a r. 1837 se v Musejníku objevila rubrika „Český kazimluv“. Palacký tu tepe slovné překládání z němčiny do češtiny, vnikání německého ducha do českého jazyka, zanedbávání staročeské a středočeské četby a tupou nevšímavost k Jungmannovu Slovníku a pokladům v něm sneseným. Ale pokus ten zůstal ojedinelý; Palacký na toto pole činnosti již nikdy nevstoupil.

Palkovič se však nedal svrchu jmenovanou statí přesvědčiti. Marné byly také „Hlasy o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky“, vydané „Sborem musejním pro řeč a literaturu českou“ r. 1846. Palacký tu má dva články, jež jsou otisky z ČČM.: první, „O národech uherských, zvláště Slovanech“ z r. 1829, pojednává o Bernolákovi a jazykových poměrech mezi katolíky a evangelíky na Slovensku; druhý jest známý nám již posudek Trnkova spisu „O českém jazyce spisovném“.

62. Tohoto posudku se také dovolával Palacký, když mu bylo vystoupiti v letech čtyřicátých proti novým odbojníkům v samé Praze, kteří nebyli spokojeni s pravopisnou opravou navr-

ženou r. 1842 a kteří žádali dalších změn. Byli to hlavně Jos. Franta (Šumavský) a Václav Hanka. Ti namnoze navrhovali mnohé novoty, z nichž zejména Hankovy byly mělké. Palacký odpověděl obsírným článkem „Má-li pravopis český čím dále tím více se dokonality“ v ČČM. 1846 (= otisk přednášky ve Sboru). Znova tu poukazuje na vznik spisovného jazyka českého v XVI. stol., kdy jej v bibli Kralické po prvé zastihujeme plně čistý a vývojově ukončený. Ale připojuje, že ho Bratří nevymyslili, nýbrž jen dokonale vybrousili to, co již od jakživa v národě citem bylo uznáváno za pravé a co bylo zachovááno ve všech písemnostech století předchozích. Tím se jejich dílo stalo epochální. Z něho pak učenci, zvláště Dobrovský, abstrahovali své teorie. Hanka nepovolil, nýbrž podal proti Palackému ke sboru ospravedlnění, prudce jej napadl, počínání Frantovo, Trnkovo, Ziakovo v lečems schvaluje, a také jinak projevuje nedoučenost. V odpovědi Palacký zase vykládá, že řeč není výsledkem teoretického hloubání a že ji proto nelze libovolně měnit. Odpověď tuto — nejspíše pro zachování klidu — vytiskl teprve dlouho po smrti Hankově v Radhostu¹. V pozůstatosti Havlíček v *o v ě*² našel Quis také zlomek alegoricko-satirické hry „Sokové“; její osoby jsou: čeština, chudá utištěná vdova; pravopisec, její synek, nedospělé dítě; Rytíř od Bílého severního medvěda a j. Satira tato byla arcit namířena také proti Hankovi a jeho mnohdy velmi nepraktickým pravopisným novotám, jež chtěl zavést. I jinak se Havlíček postavil proti těmto snahám. Referuje ve svých Pražských novinách (dne 10. a 14. května r. 1846) o spisku „Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka . . .“ (viz výše) praví mezi jiným: Našim domácím českým zbytečným Cyrilům, abecedářským prokům a novotářům schvaluje také ještě článek Šafaříkův

¹ Srov. výše jmenovaný článek Fr. Bílého.

² Havlíček vládl výtečně českým jazykem a dovedl jím vyjádřit, co chtěl. Palacký o něm praví: „Er besass die seltene Gabe, alle grossen Lebensfragen ebenso populär als gründlich, in kerniger, klarer, selbst dem gemeinem Manne verständlicher Sprache zu behandeln und er tat es in wahrhaft edler, durch nichts zu beirrender patriotischer Gesinnung“ (Gedenkblätter 1874, 277). Těto výrazové obratnosti dosáhl časným studiem Kralické bible a tím, že se učil prostonárodním písním nazpamět (Srov. Hattala, Brus 201—204).

a přejeme dobrého zažití a všelikého prospěchu (srov. Zd. Tobolka, Karla Havlíčka Polit. spisy. Díl I, 1900, 116—117¹).

63. Ale neméně než svými teoretickými jazykovými články přispěl Palacký také svými ostatními spisy, zvláště historickými, k zachování a upevnění spisovné češtiny. V nich poskytl jmenovitě historikům vzor správného jazyka. I tu vidíme, že částečně zachovává některé starší způsoby mluvy, avšak tu a tam se u něho pozoruje i vliv nářečí východních. Nalézáme u něho ještě archaisticky: *vybírání* (nyní *vybírání*), *vyjednávání*, *kázání* atd.; píše *aučel* (*oučel*), *aučinek*, *aukol*, *auřad* atd., později však také *úkol*, *úcta* atd. Z ženských *i-* kmenů ty, které se končí na *t* a *d*, píše většinou s tvrdým *t*, *d*, vedle toho však také s *t'*, *d'*: *plet* Radh. I, 74, 173, *rukověť* Radh. I, 226, *chuť* tamt. 65, *nechuť* tamt. 97, v *nepaměť* tamt. 151, *hotovost* Dějiny II 2 (1876), 18, *stejnost* 388 *záležitost* 407, *choť* 32, 44, *vždy zeť* 13, 164, *čeled'* 135. Užívá genitivů *Vratislavi*, *Vlašimi*, *Čáslavi*, *Boleslavi* atd., a jen zřídka podle starších genitivů *Vlašimě* atd., jež se zbytečně snažil zase zaváděti Gebauer.

Po způsobu moravském a zčásti starším užívá často přízvučné formy *sobě* m. si: *mnichové získali sobě lásku*; *vymínil sobě právo*; *proklestivše sobě cestu* atd. Řídicěji platí to také o *mně*, *tobě*, *jemu*.

Častý je u Palackého archaismus *tytýž* „identidem“, jebož potom užívali i ostatní historikové. Nyní se ho již neuzívá.

Jako relativa užívá *který* a *kterýž*, pak *jenž*, mnohdy absolutního (jako *Veleslavin* a j.²), potom *kterýžto* a zvláště *jenžto* a *co*. Píše: *muž, jakový* 120; muže tak šlechtného, *jakový byl Ondřej* 340; vedle *jakový* mívá zřídka *jaký*, obyčejně jako interrogativum.

Neuzívá ještě *zvednouti* (ani Jungmann v Slovníku je nemá) m. *zdvihnouti*, nýbrž jenom *zvedu*, *zvěsti*, iterativum *zvoditi*, na př.

¹ Pod dojmem tohoto spisku vrací se Havlíček také ke staršímu *au*: „Abychom i my aspoň nějakou maličkostí dokázati mohli, že tito Hlasové nejsou volající na poušti a že jsme si svou částečku vybrati uměli: upustíme od té chvíle od malé sice, avšak přec nějaké různosti v pravopisu, kterou jsme se posud s Maticí nesrovnávali. Od nynějška budou vycházeti Noviny i Včela s *au* a tedy dokonce s Maticí pravopisem (l. c., 117). Teprve od r. 1850 (1849) ujal se *ou* a *v* m. dřívějšího *au* a *w*, jak shora pověděno (viz poznámku 2. na str. 53).

² Na př.: *cena, jenž vystoupila*; nyní to již není možné.

ku pozvedení a rozmnožení moci (Dějiny II 2, 151, 195). Slovesa *zvednouti*, vzniklého kontaminací *zvěsti* a *zdvihnouti*¹, užívá Sv. Čech jen tam, kde toho žádá rým, ale Vrchlický i jindy (viz dále). Má ještě *žičiti*: *vino, kterým se žičíme* 206; *knížata žičili se naději* 329.

Palacký píše *staviti* m. *stavěti*, na př.: *lid Vratislavský stavil se na královu stranu*. Starším způsobem píše někdy ještě přič. min. čin. sem: *sem vyložil* Radh. I, 207; *nalezli sme* Dějiny II 2, 204, *podivili ste se* Radh. I, 212 atd. Archaismus je dále: *krále Janův zeť* 13, 22, *tchán krále Václavův* 309, *po císařově Karlově smrti* 270. Zájmena zvratného užívá poněkud volněji, na př.: *ještě před svadbou svou podařilo se císaři* 170 (*svou*, jako kdyby místo „podařilo se císaři“ stálo: „císař dovedl“); *shledání se Karla se svým vychovatelem* 43; *papež Řím osudu svému pozůstavě* 226 (*jeho*); *zjevila se tím Karlova záliba ve své krvi* 171; *Ludvík nedal se spojití Karlovi s rojškem otce svého* 27 (*Karlova*) atd.

Vyskytají se u něho archaistické číslovky: *ode dvamecítma let* Radh. I, 152; *na třimecítma listech* 212 atd. Správně klade: *trojí list, listina jedenáctera měst* 125; *dvanáctero sosek* 25; *patero knížat* 83, 102; *patero synův* (na Valašsku vždy tak), *několikero míst* 123 atd. Chybně ojediněle píše *celý* m. *všecken, všecken*, na př.: *celá vyšší šlechta* 82; *s celým vojskem svým* 24, 26; *vrchního pána celého křesťanstva* 141 atd. (u jmen hromadných).

Tu a tam má vazbu nom. (instr.) s inf. a dokonce také vazbu ak. s inf.: *přátelstvo zdálo se utvrzeno býti* 16; *objevil se býti válečníkem* 5; *ukázala se povolnou býti* 88; *cíle svého viděli se ještě další býti* 308.

V hojně míře užívá neosobné vazby (podle polštiny a východních nářečí): *pouhou libovůlí a násilím rozděleno se tu o dědictví sirotkův a umluveno se i napřed, jakými prostředky . . .* 16; *chováno se k němu s šetrností* 59; *staráno se tu o cíle o bližší* 297; *žádáno jest oprav* 297; *nepokoušino se o donucovací prostředky* 298; po několika sem i tam prošlých poselstvích *zůstáno konečně na tom* 339; *tehdaž počato ve Francii přemýšleti o krásovědě* Radh. I, 303; *počato je zanedbávati* Radh. 318.

¹ Snad se tato kontaminace začala u složeného *po-zvěsti*: *po-zdvihnouti*; z toho vzniklo nejprve *pozvednouti* a pak i *zvednouti*.

Oblíbené slovo Palackého je příslovce *cele*, jehož se neuzivá ani v mluvě lidové ani v polštině a jež přejal z bible Kralické; na př.: *cele bez boje* 134; *nebyly cele neznámy* 25; *ne cele nepřístupny* 228; *cele oddanou* 46 a pod.

Záporku klade rád před slovo popírané, ne k slovesu; na př.: *válka počala ne v Rakousích, ale v Bavorsku* 26; *náleželo moci ne světské, nýbrž duchovní* 98; *ne o pouhý průvod jednalo se* 179; *on byl ne vše činil, čeho bylo potřeba* 382; *pomoc má ne každému vděk bude* Radh. I, 206; *nezadlouho je časté*. Dále viz také: *byly by nedovolily* 65; *kdyby byl mu neudal* 67; *byl nedospěl* 104; *že by byli neměli* 148 atd.

Slova nezvyklá nebo přejatá musí Palacký leckdy vysvětlovati, na př. *čiplost* 391, 302 (= *štíhlost, stepilost, ščúplý* = *valaš., hanác. a pols.*).

Srov. Theod. Vodička „Františka Palackého řeč spisovná“ v ČMatM., XXV (1901), 1—14, 151—171, 250—267, 369—384. Všiml si jen jediné knihy „Dějiny národa českého“, totiž dílu II, částky 2 (v Praze 1876), v níž zastihujeme poslední fázi spisovatelova jazyka, jež je však obrazem celého jeho jazyka, protože se jen málo měnil. Mimo to si tu a tam všiml prvního dílu „Radhostu“ z r. 1871. Této práce jsem se také přidržel.

Vodičkův článek o českém slovosledu („O českém pořádku slov ve větách“ LF. III (1876), 256—273), který přihlíží skoro veskrze jen k řeči Palackého, jest již dnes zastaralý. Lze tu jenom podotknouti, že Palacký často chybně klade reflexivum *se, si* až za sloveso; na př.: *Tehdáž Sigmund strojil se byl právě k válce turecké. Potom teprv král Václav s moci neméně velikou blížil se proti němu* atd. Ve starších spisích ve vedlejší větě bývá zhusta sloveso na konci jako za doby Veleslavínovy; později pozorujeme jisté zlepšení. O tom, že Palacký měl za mladších let zálibu v časoměrné prosodii, výše.